

---

derduitsche Hervormde Kerk. Het voorlopig bestuur, dat binnen twee weken een concept-programma annex reglement diende op te stellen, zou bestaan uit de heren Feringa, P.N. de Vries en F.C. Wijle. G. Steijling sloot daarop de bijeenkomst met dankzegging.<sup>49</sup>

Twee zaken vallen op. In de eerste plaats dat van de in de notulen bij name genoemden niemand in 1848 in Odeon aanwezig was geweest. Van Hees, Feringa en De Vries waren wel de eerste onder-tekenaars van adressen die in oktober 1853 met respectievelijk 19, 41 en 10 signaturen naar de kerkenraad waren verzonden. Vergelijken met andere adressen uit die maand hadden de drie relatief veel handtekeningen verzameld. Zij vertegenwoordigden daarmee meer personen dan de vier bekende Réveilmannen die protesteerden: Da Costa met een gedrukt *Adres*, Koenen, Gregory Pierson en De Marez Oyens met een gezamenlijk stuk.<sup>50</sup> Wat bij nader onderzoek opvalt is de jeugdige leeftijd van de meesten. Van Hees was 49, Feringa 33, de anderen twintigers, met de 23-jarige Wijle als jongste. De 27-jarige G. Steijling was een kleinzoon van de in 1853 op 78-jarige leeftijd overleden gelijknamige gezelschapsman en evenals deze blokmaker.

Enkele uren voordat 21 februari de tweede vergadering werd gehouden, stelde Wormser Groen op de hoogte van het bestaan der nieuwe vereniging. Hij noemde die in één adem met de bijeenkomst van 18 augustus 1848. Hij kon toen ook al melden: 'Al de aanzienlijke vromen schijnen zich te zullen onttrekken'. Vanwege ziekte was Wormser op de avond zelf – toen 543 mannen in Odeon bijeenkwamen – niet aanwezig, maar dankzij zijn contact met Feringa, die nogal eens bij hem om raad kwam, bleef hij op de hoogte. Op 28 maart kon Wormser Groen mededelen dat de groep van 'bijna 300 mannen' die zich (met een jaarcontributie van f1) als lid had laten inschrijven 'uit ambachtslieden, winkeliers, kantoorbedienden en een paar onderwijzers' bestond. Tot die 'paar' behoorde naast Feringa, die hoofd was van de 'havelooze school' op de hoek van Bloemstraat en Lijnbaansgracht, in ieder geval ook Wijle. Vooral Feringa, maar ook laatstgenoemde zouden in de volgende decennia een belangrijke rol spelen in de ontwikkeling van het protestants-christelijk onderwijs.<sup>51</sup> Omdat Wormser in die tijd tot geen enkel kerkgenootschap behoorde, kon hij geen lid worden van de nieuwe, uitsluitend voor 'Nederduitsche' hervormden bedoelde, vereniging. Hij werd daarom donateur; dat deden ook de gebroeders P.J. en J.J. Teding van Berkhout, die in de traditie van hun Engelse moeder tot de Engelse Kerk behoorden. Beide broers hadden desondanks wel de Odeonvergadering van 1848 bijgewoond. De 'Nederduitsche' oftewel Nederlandstalige hervormde elite in de hoofdstad hield afstand.

Groen durfde in *De Nederlander* van 16 maart 1854 verenigin-

---

<sup>49</sup> Korenhof, *Vrienden* 1, 1v.; bijl. 1. Korenhof heeft in *Vrienden* 11 een aantal gefotokopieerde bijlagen, waaronder de notulen van 7 febr. 1854, opgenomen, waaraan ik het nodige ontleen. Van de verenigingen te Rotterdam en Den Haag ontbreken de archieven.

<sup>50</sup> Enkele adressen die pas in november werden ingeleverd scoorden nog hoger: maximaal 54. Alle adressen bij Volger, *Om de vrijheid*, 25.